

NEKAJ O OSVOBODILNEM GIBANJU V ŽIROVSKI DOLINI

Politično življenje v predaprilski Jugoslaviji se je v Žirovski dolini, kljub temu, da je bila polovica prebivalstva zelo siromašnega, odvijalo razen malih izjem predvsem v klerikalizmu in nacionalizmu.

Najmočnejši so bili vseskozi klerikalci z duhovščino na čelu. Na svoji strani so imeli večino kmetov, od njih odvisnih, bajtarjev, del obrtnikov in trgovcev in pa seveda precej delavstva — čevljarjev, ki so izhajali iz prej naštetih slojev. Po številu so bili močnejši tudi takrat, ko so bili na oblasti nacionalisti. Razlogov za tako stanje je bilo več, navedel bi pa samo tega, da je takrat tu obstajal precej močan aktiv Katoliške akcije, ki je šel skozi Ušeničnikove šole in podobne duhovne vaje. Ti ljudje so imeli tudi precej gospodarskih pozicij v občini, v svojem političnem in ideološkem delu pa so se orientirali predvsem na delo z mladino. Tabor nacionalistov so sestavljali v glavnem uradniki, gostilničarji, obrtniki in drugi svobodni poklici. Politično življenje teh strank je bilo vseskozi zelo živahno. Tudi Kristanova socialdemokratska stranka je imela v Žireh nekaj pristašev, v glavnem starejše ljudi, ki pa v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno politično niso veliko pomenili.

Organizacije Komunistične partije pred vojno v Žireh ni bilo, čeprav je bilo tod 400 do 500 delavcev, od tega približno 300 čevljarjev. Večina teh čevljarjev je bila organizirana po raznih strokovnih delavskih organizacijah, ki pa so vse bile pod vplivom te ali one meščanske stranke. Zelo močna takšna organizacija je bila v Žireh v zadnjih petih letih pred vojno JÜGORAS, ki jo je vodila takratna klerikalna JRZ. Precej močan vpliv je imela tudi Jugoslovanska strokovna zveza, ki je vodila tudi znano stavko čevljarjev leta 1935. Ob tem štrajku se je delavstvo diferenciralo, čemur je bil vzrok, da se je vodstvo strinjalo z zahtevami delodajalcev. Stavka je delavstvu pokazala, da so bili takratni oblastniki s podjetniki vred vsi njegovi sovražniki. Z njo sta izgubili na moči predvsem do tedaj močni klerikalna in nacionalistična stranka. Odtujilo se jim je precej delavstva, zlasti pa mladina.

V takšni situaciji je imela več ali manj ugodna tla tudi Hitlerjeva socialnodemagoška propaganda, ki je že kmalu zatem dobila v žirovski dolini desetino svojih aktivistov, od katerih se jih je kasneje nekaj udejalo Gestapu. Življenjske pogoje žirovskega prebivalstva je v zadnjih dveh letih pred začetkom okupacije precej izboljšala gradnja tako imenovane Rupnikove linije, ki je potekala skozi to dolino. Z napovedjo vojne fašističnih sil

Žirovska četa junija 1945 na Žirovskem vrhu. Pod zastavo z daljnogledom na prsih stoji komandir čete Niko Blažnik-Rado. (Original v loškem muzeju.)

proti stari Jugoslaviji je v Žireh kot obmejnem kraju v vseh pogledih nastala zmeda in anarhija. Dne 7. aprila 1941 je od takrat že propadajoče oblasti prebivalstvo dobilo ukaz, da se je treba umakniti iz obmejnega področja proti Ljubljani. Za žirovsko občino je bil določen kraj Dobrava pri Ljubljani. Začela se je selitev na hitro roko. Vsak je vzel s seboj, kar je pač mogel. Selitev sama je izgledala zelo žalostna in neorganizirana. Kmalu zatem so bili porušeni vsi trije žirovski mostovi. Dne 8. in 9. aprila je pričela italijanska vojska s topovi streljati na utrdbe v Žirovskem vrhu. Toda tam ni bilo nobene obrambe več in so streljali v prazno. Ko so Italijani po svojih agentih izvedeli, da se je jugoslovanska vojska umaknila že pred njihovim ognjem in da je v razsulu, so dne 10. aprila 1941 ob 10. uri dopoldne »junaško« prekorali mejo. Še istega dne so imeli pred farno cerkvijo zbor, kjer je bilo njihovo vojaštvo deležno pohval za »junaško« zadržanje v bojih za Žiri, že drugi dan pa so njihovi časopisi obširno poročali o teh bojih, ki jih v resnici nikjer ni bilo. Med tem pisanjem je bila omenjena tudi Dobračeva, za katero so se bili »ogorčeni boji«.

Italijani so ostali v Žireh 10 dni. V tem času so obrnili in oplenili vse, kar je količkaj dišalo po vojaškem. Še posebno so trpele mačke in kure, zato jim je prebivalstvo kmalu dalo ime »kurja vojska«. Po 20. aprilu pa so po dogovoru med nemško in italijansko komando in po intervenciji nekaterih domačih nemčurjev žirovsko občino skoraj v celoti zasedle nemške čete. Potegnjena je bila nova meja, ki je delila Slovenijo na več delov: Žiri so tako ostale pod nemško okupacijo, teritorialno pa še vedno obmejni kraj s to razliko, da je sedaj potekala meja proti Italiji še na jugu.

S prihodom nemškega okupatorja se je situacija hitro spreminjala. Tako je bil izdan ukaz, naj se odstranijo vsi javni napisi v slovenščini in nadomestijo z nemškimi. Vse hiše so si morale nabaviti nemške zastave. Oddati je bilo treba vse lovsko in drugo orožje in radioaparate. Ukinjena je bila šola, po uradih pa so zahtevali nemško govornico. Čevljarji so začasno prenehali z delom. Razpuščena so bila vsa društva, na vrtu župnišča so skurili skoraj vse knjige, ki so jih imele žirovske knjižnice. Del knjig so odpeljali; izginila je tudi gledališka oprema obeh društev. Nemci so menjali denar, začeli po trgovinah na veliko kupovati boljše blago in ga pošiljati svojem v Nemčijo. Proti koncu maja je bil izveden popis prebivalstva. Opravljala ga je posebna komisija, v kateri je bil tudi izdajalec Friderik Hoja, po rodu Korošec, ki se je v Žiri priselil po prvi svetovni vojni. Ob priliki tega popisa se je vršil tudi množičen vpis v Koroško ljudsko zvezo (Kärntner Volksbund). Zadnje dni v maju so se pojavile tudi prve aretacije. Aretirani so bili ljudje, ki so takrat kulturno in nacionalno nekaj pomemili. Dne 6. in 8. junija pa so se pričele selitve. Izseljene so bile družine zgoraj navedenih aretirancev in še nekaj drugih, skupno 44 ljudi. Dne 29. junija, to je teden dni po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, je bilo aretiranih še 6 ljudi, ki so bili ovadeni kot simpatizerji Rusije. Kmalu zatem je pričel delovati njihov urad za delo (Arbeitsamt) in začel pošiljati mlajše delavstvo na delo v Avstrijo in druge kraje Nemčije.

Čeprav med večino prebivalstva še ni bilo jasnosti in je nemška demagoška propaganda v začetku imela precej vpliva, se je po vseh teh dogodkih politična situacija precej obrnila proti njim. V mesecu avgustu 1941 so v Žiri že prišle prve novice o partizanskem gibanju v Jugoslaviji in o Osvobodilni fronti. Začelo se je, čeprav v začetku skromno delo za OF. V Žiri

Učenci prve partizanske šole v vasi Sela pri Žireh l. 1945. (Original v loškem muzeju.)

je prišel odposlanec kranjskega okrožnega komiteja Partije, ki se je sestel s pokojnim Pavlom Žakljem, ki je do začetka okupacije živel v Kranju in bil član tamkajšnje partijske organizacije. V Žiri je pošiljala svoje ljudi tudi poljanska partijska organizacija, ki jo je takrat vodil Maks Krmelj. Osvobodilno gibanje pa je imelo še več kanalov, preko katerih so se takrat v Žireh pripravljala tla za aktivno delo. Taka kanala sta na primer vzdrževala Tone Kržišnik, ki je bil povezan kot trgovec s Škofjo Loko, in pokojni Vinko Žakelj, ki je delal v Kranju kot gradbeni delavec in po nalogu tamkajšnje partijske organizacije redno nosil v Žiri ilegalno literaturo ter ob sobotah ter nedeljah politično delal med prebivalstvom.

Tako je bilo jeseni 1941. leta v Žireh že na desetine aktivnih pristašev narodnoosvobodilnega gibanja in je bil postavljen tudi že prvi formalni odbor OF. Odbor je v začetku delal predvsem v agitacijsko-propagandistični smeri, tako da je bila v začetku decembra politična situacija že zelo ugodna. V decembru pa so Žiri dale tudi prve štiri borce. V partizane so odšli Vinko Žakelj, Janez Žakelj, Milan Žakelj in Dušan Jan. V razdobju te ugodne politične situacije pa se je vsekakor premalo delalo na tem, da bi odšlo v partizane še več ljudi. Razlogov za to je bilo seveda več, glavni pa mislim ta, da so nekateri preveč poslušali Kuharja iz Londona. Zaradi tega je bil razvoj partizanstva v letu 1942 na tem področju nekoliko počasnejši kakor v drugih krajih Gorenjske.

Dne 11. januarja 1942. je v dražgoški borbi padel prvi žirovski partizan Vinko Žakelj.

Spomladi in poleti 1942 so se v bližini Žirov večkrat nahajale partizanske enote, ki so bile oskrbovane deloma tudi s pomočjo žirovskega prebivalstva. Dalj časa se je tu zadrževala znana Poljanska četa, v juliju 1942 pa okrog 10 dni tudi bataljon II. grupe odredov, ki jo je skozi Poljansko dolino in preko Gorenjske na Štajersko vodil kasnejši komandant slovenskih partizanov narodni heroj Stane Rozman. Te enote so imele stalen stik z žirovskimi aktivisti. V septembru in oktobru 1942 so bili v Žireh na novo formirani vaški odbori OF. Od tega časa je ponovno oživelo aktivno politično delo, ki je pripravljalo ljudi za vstop v partizane. Rajonski komitet Partije in odbor OF za Poljansko dolino je bil od takrat dalje v stalni povezavi z organizacijami v Žireh. Proti koncu leta 1942 pa so Žiri dale nove 4 borce partizane: Anton Kržišnik, Franc Kesič, Stane Ponamarenko in Alojz Dolinar.

Februarja 1943 so odšli v partizane skoraj vsi mladinci (okrog 50), ki bi takrat morali oditi v nemško vojsko. V mesecu marcu je bila v Žireh organizirana prva partijska celica: njen sekretar je bil tov. Jože Košir. Maja meseca istega leta pa sta bila dva najaktivnejša njena člana izvoljena v takratni rajonski komite Partije za Poljansko dolino. V tem mesecu je bila v znak priznanja aktivnega dela formirana tudi Žirovska četa, ki so jo v veliki večini sestavljali sami Žirovci. V začetku je bila ta četa sestavni del Škofjeloškega bataljona, kasneje pa je bila skoraj v celoti priključena Prešernovi brigadi. Od tega časa dalje pa do osvoboditve je imelo osvobodilno gibanje položaj v Žireh vseskozi v svojih rokah.

Po kapitulaciji Italije, ko so pod pritiskom brigad XXXI. divizije padle sovražne postojanke v Leskovici, Savodnju in Fužinah, se je pričel boj tudi za Žiri same. Začela se je splošna mobilizacija. Meje med bivšo Italijo in Jugoslavijo ni bilo več. Nemci so vedeli, da je najbolje, če hočejo ostati

Mladinci in pionirji vasi Sela pri Žireh kot kurirji in obveščevalci. (Original v loškem muzeju.)

živi, da čimprej izginejo iz Žirov, ker so se partizanske klešče že stiskale. Da bi si pripravili prosti izhod, so dne 22. oktobra 1945 ves dan s topovi obstreljevali položaje okrog ceste proti Gorenji vasi in si tako utrli pot za pobeg iz obkrožujočega jih obroča. Pobegnili so še isto noč in tako so bile Žiri 25. oktobra 1945 svobodne. Težko je opisati veselje in navdušenje prebivalstva v teh dneh. Še istega dne je bil razbit stari občinski aparat, ki ga je vodil okupatorski hlapec Ivan Seljak, in izvoljen na Ledinci pri posestniku Mravljetu nov narodnoosvobodilni odbor za vso občino. Ta odbor je bil prvi organ ljudske oblasti na Gorenjskem. Takoj so bili sprejeti sklepi, izmed katerih sta bila najbolj važna sklep o nadaljnji splošni mobilizaciji in sklep, naj vsi čevljarji, kolikor ne bodo mobilizirani, delajo za NOV. Ta dan je bila tudi ustanovljena in oborožena enota Narodne zaščite z nalogo vzdrževati red, pomagati pri izvajanju mobilizacije in oskrbovati NOV. V teh dneh je bil v Žireh tudi tovariš Stane Kavčič, član Glavnega odbora OF in takratni sekretar Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. Čez dva dni se je v Žiri preselil Pokrajinski komite Partije in Pokrajinski odbor OF. Vse od takrat dalje, z izjemo večjih sovražnih ofenziv, ki so trajale dan ali nekaj več, so bile Žiri svobodne. Sovražne ofenzive pa so samo čistile naše vrste in lahko se reče, da je večina prebivalstva ostala ves čas dosledno naša, čeprav je bil včasih sovražnikov teror zelo močan. Sovražniku so se v glavnem pridružili najbolj zagrizeni klerikalni veljaki izpred vojne in nekaj zapeljanih kmetov. Enote NOV pa so se v tem času počutile v Žireh kakor doma. Prebivalstvo jih je vedno toplo sprejelo in jim nudilo vse, kar je imelo. Borce XXX., XXXI. divizije in Škofjeloškega odreda se tega prav gotovo dobro spominjajo.

Na iniciativo odseka za šolstvo pri Pokrajinskem odboru OF za Gorenjsko se je v Žireh že leta 1944 začel redni šolski pouk za nižje razrede osnovnih šol. Mnogoštevilni so bili mitingi, ki jih je prirejala mladina skupno s partizani, ko so se po več dni zadrževali v Žireh. Za vse osvobojeno ozemlje je bil formiran okrajni odbor, ki je pod vodstvom škofjeloškega okrožnega odbora predvsem skrbel za redno preskrbo vojske in za najrevnejše prebivalstvo. V okviru možnosti so se že tudi obnavljala porušena poslopja, dve vasi pa sta bili že v tem času elektrificirani. Žirovski čevljarji so, kolikor niso bili sposobni za partizane, v glavnem vsi odšli v okolico Cerkna, kjer je štab IX. korpusa formiral čevljarško delavnico, ki je delala za partizane.

Čez sto ljudi žirovske občine je dalo življenja za našo svobodo. Iz Žirov doma partizani so se borili po vseh krajih Slovenije, nekateri tudi v Bosni in Srbiji. Kar so Žirovci zamudili v prvih letih osvobodilnega gibanja, se lahko reče, da so nadoknadili pozneje. Na svoj delež v narodno-osvobodilni borbi, ki je v tem članku le bežno opisan in je potreben še širše obdelave, so prebivalci Žirov vsekakor lahko ponosni.